

Bernhard Stein von Steinhausen

– ett namn från det svenska postverkets äldsta historia

Av Bertel v. Bonsdorff

I skrifter, som skildrar det svenska postverkets första fem år, undgår man inte att fästa sig vid namnet *Bernhard Stein von Steinhausen*. Vem var denna person med den besynnerliga titeln »generalriksschultz», och var kom han ifrån? Han betecknas i texten än som tysk, än som holländare, än som »ingermanländsk adelsman». Att han var tysk är riktigt, att han hade anknytning till Ingermanland stämmer också. Men kanske det kan intressera Posttryttarens läsare att få veta lite mer om honom.

Vid fredsslutet i Stolbova 1617 anslöts Ingermanland till det svenska väldet. Landet var fattigt och underutvecklat. Regeringen var angelägen om att den nya provinsen skulle befolkas och att nya handelsvägar till Ryssland skulle öppnas. Man hoppades kunna leda den ryska utrikeshandeln från Arkangelsk till Narva och andra hamnar vid Finska viken. Framgången uteblev dock. Ryssarna ville bevara sin isolerade ställning. Närmanden besvarades av dem med bråk och trakasserier av olika slag. Ett franskt handelskompani, som hade försökt etablera sig i Ingermanland på 1620-talet, var tvunget att ge upp¹.

Ett nytt initiativ togs av ett holländsktyskt konsortium, vars plan var att kolonisera landet med frisiska, holländska och westfaliska bönder och med deras hjälp rusta upp jordbruket där. Man skulle rikta in sig på spannmålsproduktion för den svenska arméns räkning. Konsortiets ledare var holländaren *Abraham Six von Sandelien*. Vid sin sida hade han *Bernhard* (eller *Berndt*) *Stein von Steinhausen* – oftast kallad bara »Steinhausen». En tredje kompanjon hette *Abraham Woltring*. Konsortiet utrustade ett eget skepp, som med 30

BERTEL VON BONSDORFF är född 1904. Åren 1947–1971 var han professor i invärtes medicin vid Helsingfors universitet. Efter pensioneringen har han ägnat sig åt bl a person- och medicinhistorisk forskning.

familjer ombord avseglade till Ingermanland 1629¹⁰. *Johan Skytte*, Gustav II Adolfs forne lärare, sedan 1624 friherre till Duderhof i Ingermanland, hade utnämnts till generalguvernör över Livland, Ingermanland och Karelen och berättade i ett brev till kungen (24.1.1630), att han vid sitt tillträde till ämbetet 1629 hade erfarit, att Six sedan några månader hade rört sig i trakten¹⁰. Skytte och den inflytelserike ståthållaren på fästningen Kaporje, *Bogislaus Rosen*, hyste synbarligen från första början misstro till Six och Steinhausen och deras högt flygande planer, men regeringen gav dem sitt fulla stöd. Vid ett besök i Stockholm i slutet av oktober 1629 upphöjdes Abraham Six till svensk friherre (han tog dock inte introduktion på svenska riddarhuset) med Sixenburg i Ingermanland som friherreskap¹¹. I ett pass från 1630 kallades han »friherre till Sixenburg och herre till Orlin». Var Orlin var beläget är inte bekant. Six' belöning kom likväl »för tidigt» skriver C.v.Bonsdorff¹. Det skulle visa sig, att han och Steinhausen hade svårt att infria sina löften.

Den 31.1.1630 undertecknade Skytte som representant för kronan ett kontrakt med Six och Steinhausen om leverans av bröd till svenska armén. Många samverkande omständigheter, främst utskrämmingssvårigheter, gjorde att leveransen inte kunde fullgöras inom utsatt tid. Ingermanland var inte heller den kornbod, som

konsortiet kanske hade föreställt sig. För-
seningen gav Skytte anledning att dra in
konsortiets arrenderättigheter och i stället
överföra dessa till Bogislaus Rosen. Six
och Steinhausen ansåg sig i hög grad illa
behandlade och sökte rättelse hos Kungl.
Maj:t, vilket också i sinom tid beviljades. I
en skrivelse till kungen den 2.5.1631 upp-
trädde *Axel Oxenstierna* till konsortiets
försvar⁹. På rekommendation av rikskans-
lern lyckades Steinhausen dessutom få
personlig audiens hos kungen i Augs-
burg⁶. Johan Skytte gav dock inte så lätt
vika. I riksrådet hemställde han den
19.11.1633, att »Isack Sixts friherreskap»
skulle dras in, emedan »han intet haffwer
praesteret hvad han loffvade sahl. K.M:t». Abraham Six, som råkat på obestånd, hade
då redan avlidit; han efterlämnade två
omyndiga söner, *Isak* och *Abraham d.y.*
Den 10.8.1635 beslöt riksrådet, att »Six-
tens arvingar skola restitueras», men den
8.11.1636 konstaterade man, att familjen
fortfarande befann sig i en »extremitet
från all sin välfärdh». Dess vidare öden är
okända. Familjens talan vid senare rätteg-
ångar fördes av Steinhausen.

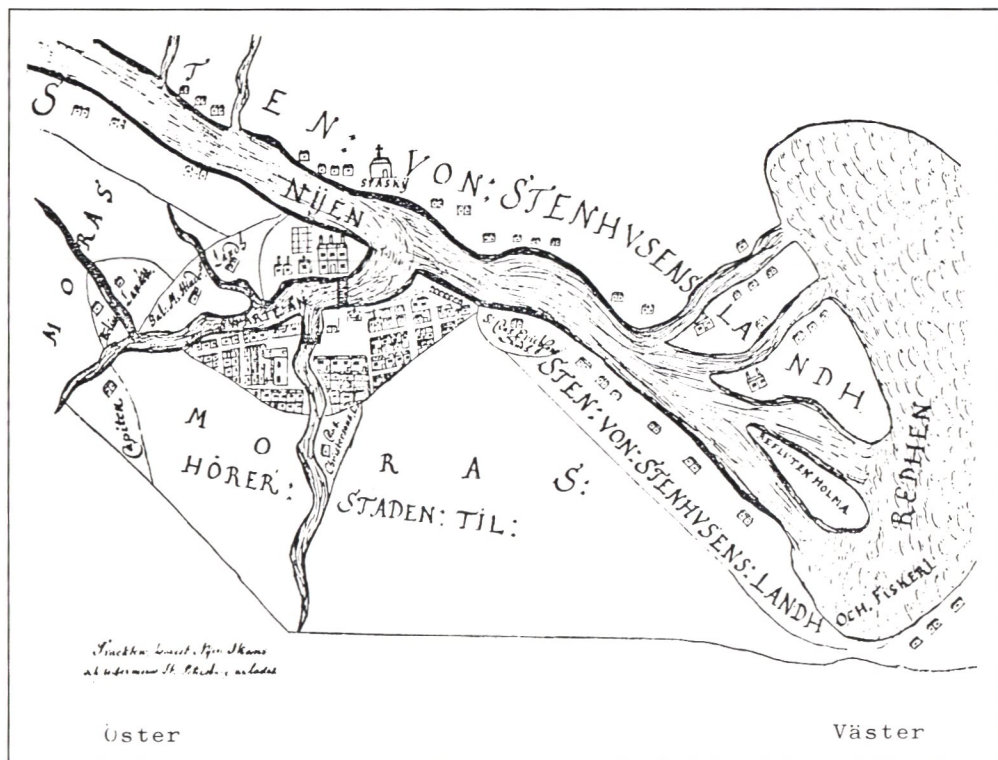
Steinhausen klarade sig bättre ur krisen
än Six. Den 27.1.1634 utfärdades enligt
riksregistraturet ett »öppet bref för Bern-
hard Steen von Steenhusen på gods uti
Nöteborgs län, arrendeviss att besitta»⁶.

Frågan om de uteblivna bröd- och
spannmålsleveranserna behandlades emel-
lertid ännu de följande åren vid flera sam-
manträden i riksrådet under stigande irri-
tation från rådets sida. Man synes ha in-
sett, att Skytte hade använt mer våld än
nöden krävde. Huvudförhandlingarna äg-
de rum vid rådets sammanträden 9.11. och
11.11.1636. Jämsides med ärendets be-
handling i riksrådet processade Bogislaus
Rosen och Steinhausen i Svea Hovrätt om
sina mellanhavanden (närmare härom hos
v.Rosen¹⁰). Att märka är, att förhållandet
mellan Johan Skytte och Axel Oxenstierna
inte var det bästa. Ett tvistefrö dem emel-
lan var just Östersjöprovinsernas spannmålshandel. Oxenstierna hade alltmör
övertagit ledningen av den och därmed in-

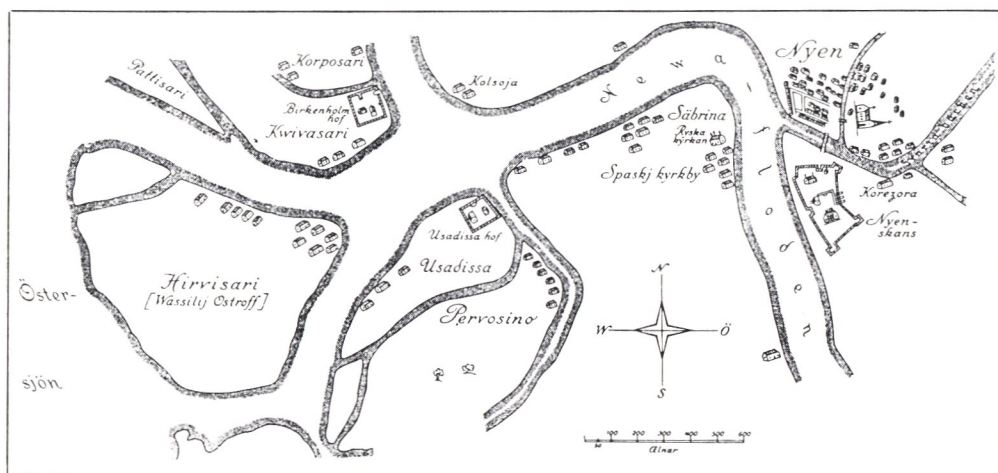
kräktat på Skyttes maktbefogenheter¹².
Det vill alltså synas som om Steinhausen
och Six råkat bli brickor i maktspelet mel-
lan de höga herrarna. Skytte lämnade sin
post i Ingermanland 1632 och flyttade till
Sverige, där hans stjärna snart dalade. I
riksrådet yttrade *Clas Fleming* 3.10.1640
om Six och Steinhausen: »Hade the fått
blifva vijd sitt contract, så hade kungen
fått thet han intenderade. Landet hade va-
rit väl besatt». Han tillade, att man borde
undvika att handla så, att ingen vill göra
upp kontrakt med kronan »efter att vij
aldrig hålla ord». Ännu 1643 »bläddrades
räkningar igenom», men sedan ingicks
slutligen något slags förlikning.

Efter det att Ingermanland hade blivit
svenskt gällde det att uppföra befästningar
till gränslandets försvar. Ett av fästena var
*Nyenskans*¹. I själva verket påbörjades ar-
betet där redan 1611, sex år före fredsslut-
tet. Gustav II Adolf besåg själv skansen
tillsammans med Axel Oxenstierna 1615.
Nyenskans var beläget på Nevans högra
strand, där bifloden Ochta, av svenskarna
kallad Svartån (Svarta bäcken, Svarta å)
föll ut i huvudfåran. Fästet uppfördes på
åns vänstra sida. På den motsatta stranden
uppstod en bebyggelse, som fick namnet
Nyen. Att döma av en formulering i riks-
kanslerns brev till kungen 2.5.1631 (om-
nämnt i det föregående) var det på Stein-
hausens förslag som en stad grundades
här. Fundationsbrevet utfärdades av Gus-
tav II Adolf 17.6.1632 i fältlägret i Hers-
prugk, och fullständiga stadsprivilegier
beviljades 20.9.1642. Staden och fästning-
en jämte gårdarna i närheten förstördes
vid ett ryskt överfall 1656, men byggdes
upp på nytt. Under Stora nordiska kriget
gick hela Ingermanland förlorat för Sveri-
ge. S:t Petersburg grundades 1703 vid Ne-
vamynningen.

Det var i dessa trakter som Steinhausen
hade sina ägor, arrenderade, köpta eller
donerade. Den 6.9.1638 skänkte drottning
Kristina till sin »troo Tiänare och General
Rijks Schultz oss elskelig Edell och Wäl-
bördigh, Bernhardt Steen von Steenhu-
sen» betydande jordområden vid Nevan⁷.

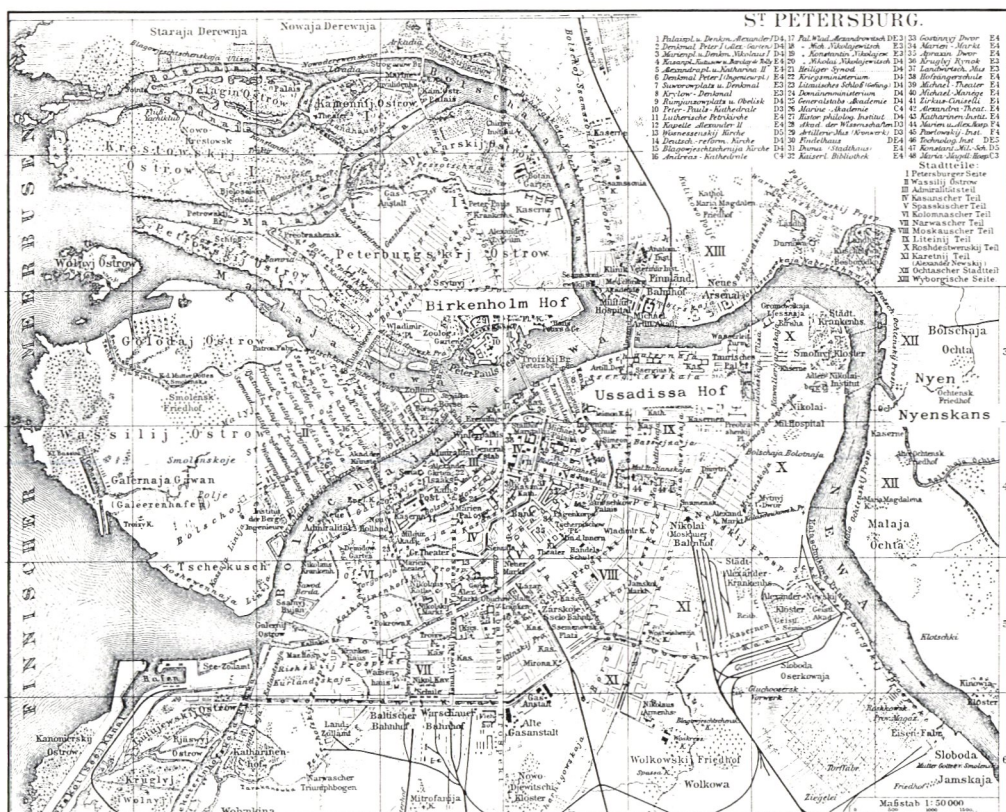
Karta över Bernhard Stein von Steinhausens gods. Odaterad (ca 1640?). Observera väderstrecken.

Området kring Nevan (slutet av 1600-talet). Riksarkivet, Stockholm.

Den övre bilden på denna sida visar i grova drag Steinhausens besittningar när de sannolikt var som störst, troligen omkring 1640. Kartan därunder ger en topografiskt

riktigare bild av trakten. Steinhausens ägor omfattade hela det område, som senare kom att utgöra centrum i S:t Petersburg. Längst i öster hörde till dem Spasskij

Läget av Nyen och Nyenskans, Ussadissa Hof och Birkenholm Hof i S:t Petersburg (stadsplan från 1895).

pogost, vars kyrkby, belägen mitt emot Nyen och Nyenskans, senare blev plats för Smolnyjklostret (jfr kartan ovan). Härifrån sträckte sig ägorna västerut mot flodmynningen, inkluderande *Hirvisaari* (=Älgholmen, »Wasilij Ostrow»), *Koivusaari* (=Björkholmen, »Peterburgskij Ostrow») och flera mindre öar. Också området på fastlandet mellan Koivusaari och Nyen (*Kolsoja*, »Viborgska sidan») tillhörde Steinhausen. Sitt huvudsäte hade han på *Ussadissa Hof* (motsvarande den nuvarande Sommarträdgården och Marsfältet eller Tsaritsynängen). En annan av hans gårdar var *Birkenholm Hof* på Koivusaari. Han kallade sig vid något tillfälle »Bernhard Steen von Steenhausen till Birkenholm och Ussadissa Suppanowa». På Birkenholms mark uppförde tsar Peter den timmerstuga, som ännu står kvar och brukar förevisas för turister. Nära intill,

på *Jänissaari* (=Harholmen), som också ägdes av Steinhausen, reste sig fästningen Peter-Paul. Mitt emot Birkenholm Hof på »Viborgska sidan» anlades den Militärmedicinska akademien. Där finns också Finländska bangården. Stränderna vid Nevan var täckta av skog, mest lövskog (björk, ek m m), där det var gott om vil-lebråd. På det som nu är Marsfältet hade Steinhausen och hans arvingar en jaktutgård. Ställvis var marken sumpig. På området fanns en spridd finsk bosättning med åkrar och betesmarker.

Bernhard Stein von Steinhausen var troligen född under 1500-talets sista decennium. Han kom till Ingermanland från *Bremen*. Detta faktum, som förbisets av tidigare författare, framgår av det i det föregående nämnda brevet från Axel Oxenskierna till kungen 2.5.1631. Det bekräftas i ett brev från Johan Skytte till kungen

17.11.1630, där det nämns, att Steinhausen under den instundande vintern väntade sin frus ankomst från Bremen¹⁰, själv befann sig alltså Steinhausen då redan på ort och ställe. Han hade gift sig (före 1620) i Leipzig⁷ med *Anna Elisabet v. Schannowitz* (Elgenstierna använder även skrivsätten Tzanewitz och Tranewitz). Hon var född 1599 och levde ännu i juli 1676⁷ på sitt änkesäte Birkenholm Hof »kummerlig und elendig in dem hohen Alter». Bernhard avled mellan 31.10.1648, då honom lämnades vederlag för gods, som han avstått åt staden Nyen¹, och 28.4.1649, då en innestående fordran utbetalades från Kungl. klädkammaren till hans änka. Arvskifte förrättades 1651.

Paret hade tre döttrar, som blev gifta med svenska officerare^{4,7}.

Regerinen visade sitt förtroende för Steinhausen genom att den 28.4.1638 utse honom till »*generalriksschultz*» (General-Reichs-Schultheiss). Han är den ende, som har innehaft detta ämbete och den därmed förenade titeln. Till tjänsten hörde uppgifter, som enligt Svenska Akademiens Ordbok »närmast motsvarade en nutida justitiekanslers». Det är dock kanske litet för mycket sagt. Benämningen »riksfogde», som också har använts, förefaller mer adekvat. Generalriksschultzens instruktion har utförligt refererats av Holm⁶. Han skulle övervaka att lag och ordning upprätthölls, att skjutsförordningen följdes, att vägar och broar hölls i skick o s v. Slutligen skulle han ha överinseende över postväsendet. Till biträde i sitt ämbete fick Steinhausen fyra löjtnanter, en skrivare och tolv »drabanter».

Det svenska postverket grundades som vi vet den 20.2.1636 genom en »Förordning av Post-Bådhen» (postbuden). Ordning postgång låg Axel Oxenstierna nära om hjärtat. Det tog dock sin tid innan postförbindelserna hade nått alla delar av det vidsträckta väldet. Den nyutnämnde generalguvernören över Finland, *Per Brahe*, kom till Åbo hösten 1637. Redan i sitt första brev till regeringen framhöll han nödvändigheten av postinrättningens in-

förande jämväl i Finland⁶. Att organisera en sådan uppdrag 2.6.1638 åt Steinhausen, som då nyss hade utsetts till generalriksschultz. Han fullgjorde sitt uppdrag snabbt och effektivt. Redan samma höst presenterade han en »Postrulla» för linjen Stockholm—Åbo—Viborg—Nyen—Narva, och en posttaxa fastställdes. Under de följande åren blev postverket föremål för generalriksschultzens särskilda omsorg.

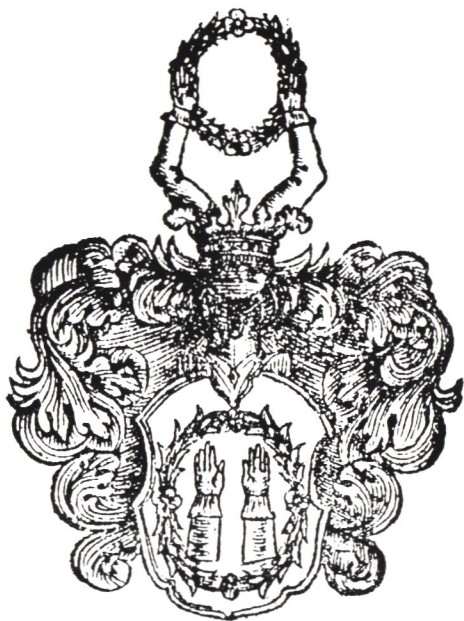
I Stockholm hade 1636 till överpostmästare utsetts *Anders Wechel*. Denne hade därförinnan varit svensk postmästare i Leipzig och Hamburg och synes ha varit väl anskriven hos rikskanslern. Huvudpostkontoret, som var kombinerat med ett bostadsrum, var inrymt i gamla riddarhuset¹. Wechel avled dock redan 1637. Han efterträddes utan vidare formaliteter av sin änka, *Gese Althna (Altena)*. »Postmästarinnan» (eller »generalpostmästarinnan»), som hon kallades, hade varit Anders Wechels andra hustru och verkar att ha varit ett driftigt och dugande fruntimmer. Hennes rykte i hemstaden (Hamburg) var dock inte det bästa. Hon uppges före sitt giftermål ha varit tjänstepiga hos den dåvarande svenske residenten i Hamburg. Holm⁶ citerar ett brev från dennes efterträdare, där Gese Althna blir föremål för synnerligen nedsättande omdömen på grund av sina antecedentia. Att märka är likväl, att residenten och den honom underlydande postförvaltaren i Hamburg var dödsfiender till postmästarinnan med anledning av tvister om de brevpengar, som inflöt vid det svenska postkontoret i Hamburg⁶. Insinuationerna ignorerades av regeringen. Postmästarinnan subordinerade direkt under Axel Oxenstierna och åtnjöt hans förtroende. »Liksom i andra fall har rikskanslern härvid främst sett till effektiviteten och först i andra hand till personen», skriver Forssell⁵.

Frågan är dock, om postmästarinnan ensam skulle ha gått i land med att leda det svenska postverket⁶. Här ingrep Steinhausen. Han ställde sig vid hennes sida och bistod henne i hennes dagliga arbete. Med sin organisatoriska förmåga bidrog Stein-

hausen säkert mycket till att postverket fick en efter omständigheterna så god start. Han hade tagit på sig arbetet frivilligt och synbarligen av personligt intresse. Den egendomliga administrativa enheten, där kontrollanten samarbetade med sin underlydande, blev dock föremål för kritik, och det intima samarbetet mellan en kvinnlig tjänsteman och hennes överordnade gav anledning till spydiga kommentarer. Regeringen ställde sig dock i det längsta på postmästarinnans och jämväl på riksschultzens sida. När postförvaltaren i Hamburg kom med några närgångna anmärkningar beträffande Steinhausens roll, blev han avsnäst med att det icke »kommer honom något vid att förfråga, huruvida riksschultzen von Stenhusen hafver med postväsendet att beställa». Men onekligen utgjorde den tvehövdade postregimen »ett märkligt inslag i Axel Oxenstiernas svenska förvaltningsorganisation»⁵. På hösten 1642 insåg man, kanske trots allt till stor del på grund av klagomålen från Hamburg, att systemet måste ändras. Regeringen skilde postmästarinnan från hennes tjänst från och med årsskiftet 1642/43 på grund av »särdeles betänkande och considerationer, enkannerligen att hon såsom en kvinns person och eljest af sina svag- och olägenheter icke förmår de besvär som därvid falla sustinera ...»⁶. Vari »svag- och olägenheterna» bestod preciserades inte närmare. Gese Wechel fick dock samtidigt beröm för sin verksamhet och beviljades pension. Generalriksschultzens aktiva deltagande i postärendena upphörde samtidigt, och en ordinarie postmästare tillsattes. Postmästarinnan sades vara sjuklig och i behov av luftombyte. De följande åren vistades hon tydligen dels i Tyskland, dels i Stockholm, där hon hade ett hus med trädgård. Av allt att döma avled hon 1646.

Bernhard Stein von Steinhausen hade vid denna tid en egen fastighet på Norrmalm (motsvarande nuvarande Drottninggatan 68⁷). Han dog, såsom tidigare nämnt, 1648/49.

Någon släkt med namnet »Stein von

Hovpfalzgreven Justus Steins vapen.

*Bernhard Stein von Steinhausens sigill.
Riksarkivet, Stockholm.*

Steinhausen» är inte känd i Tyskland. I ärkestiftet Bremen har jag däremot vid mina forskningar träffat på en gammal »Stiftsritter»-släkt *Stein*, av vars medlemmar flera i tiden hette Bernhard (el. Berndt). Den äldste kände släktmedlem-

men, *Bernhard Stein* (död 1558), var ärkebiskoplig »Generaloffizial» och ligger tillsammans med sin familj begravnen i domkyrkan S:t Petri i Bremen. Sonen *Christoph* var skollärare och även han knuten till kyrkan som »vicarius». Ett epitafium² över Bernhard visar släktens sköldemärke: två uppsträckta händer med handflatorna vända framåt. Motivet torde vara hämtat från en gammal folksaga¹⁴. En annan medlem av släkten, *Justus Stein*, upphöjdes 1623 av kejsaren till »Hofpfalzgraf» (*Comes palatini*)⁸. Hans vapen, som återges här invid, motsvarar beskrivningen av sköldemärket i epitafiet över Bernhard Stein.

På riksarkivet i Stockholm har man vänligen letat fram och fotograferat Bernhard Stein von Steinhausens sigill. Med sina två behandskade händer och även i fråga om andra urskiljbara detaljer stämmer det helt överens med hovpfalzgreven Justus Steins vapen. Fyndet kan anses bevisa, att vår Bernhard tillhörde Bremensläkten Stein. Släktens genealogi är inte närmare utredd, men det finns skäl att anta, att Bernhard var son till Christoph Stein och identisk med en Bernd Steinius, Bremensis, immatrikulerad vid universitetet i Marburg 1610. Varför vår Bernhard för sin och sina tre döttrars del till släktnamnet Stein fogade ett »von Steinhausen» är obekant.

Källor

¹ v. Bonsdorff, Carl: Nyen och Nyenskans. Acta Soc. Scient. Fenn. 1891:18:349–504

² Börtzler, A: Lateinische Inschriften Bremens. Bremen 1952

³ Carlin, Sven: Posttryttaren 1985:35:83–128, 1986:36:31–70

⁴ Elgenstierna, Gustaf: Den introducerade svenska adelns ättartavlor. Stockholm 1925–1936

⁵ Forssell, Nils: Svenska postverkets historia. Stockholm 1936

⁶ Holm, Teodor: Sveriges allmänna postväsen. Stockholm 1906

⁷ v. Konow, Seth: Adliga ätten von Konow. Stockholm 1939

⁸ Mushard, Luneberg: Denckmahl der uhralten berühmten hochadeligen Geshlechter insonderheit der hochlöblichen Ritterschaft im Hertzogthum Bremen und Verden. Bremen 1708

⁹ Rikskansleren Axel Oxenstjernas skrifter

¹⁰ v. Rosen, Elisabet: Bogislaus Rosen aus Pommern 1572–1658. Dorpat 1938

¹¹ Schlegel, Bernhard & Klingspor, Carl Arvid: Den med sköldebref förlånade men ej å riddarhuset introducerade svenska adelns ättar-taflor. Stockholm 1875

¹² Svenska män och kvinnor

¹³ Svenska riksrådets protokoll

¹⁴ Tardel, H: Niederdeutsches Jahrbuch für Volkskunde. 1947:22:85–110